

ВАСИЛИЈЕ Ђ. КРЕСТИЋ

МАЂАРСКЕ ВЛАСТИ О УЈЕДИЊЕНОЈ ОМЛАДИНИ И МАТИЦИ СРПСКОЈ

Значајне, а досад недовољно познате податке о Уједињеној омладини српској и њеним активностима оставили су у својим извештајима велики жупани Ласло Мајтењи и Андрија Флат, које је владар 1872. године именовао за краљевске комесаре. Они су имали задатак да на подручју Јужне Угарске, на територији Бачко-бодрошке и Торонталске жупаније, а посебно у пределима бивше Војне границе, испитају све „незаконите радње” Омладине које су се тицале управљања различитим врстама српске националне имовине смештене у многе фондове и закладе, да из свих српских националних установа уклоне неподобне а поставе поверљиве особе, чиме би спречили да се национална имовина „ставља у корист вођа претераних националних тежњи, чији се утицај до сада проширио до забрињавајућих размера”.

Пратећи писање српске штампе, рад школа и учитеља, Мајтењи је дошао до закључка да су на сваком кораку „људи заражени погрешном политиком”. С тим у вези написао је да Омладина „жели да овлада ситуацијом, да преузме све установе црквене аутономије” и тиме „обезбеди превласт световних лица над црквеним, како би својом већином паралисала деловање аутономних тела”. Намера Омладине, по оцени Мајтењија, била је „да црквену аутономију претвори у своју тврђаву” и тако овлада духовним и материјалним средствима српског народа. Краљевски комесар дошао је до закључка да је у тој и таквој намери Омладина у потпуности успела. По његовом виђењу она је „од сабора, преко конзисторија до патроната виших и нижих просветних завода, па све до црквених општина, помоћу субверзивних покуда нижих друштвених слојева успела да приграби власт и да примереном делатношћу

помаже своје присталице, а кажњава оне који су се њој супротстављали, чиме су успели сва тела, што по закону што противно њему, да попуне својим присталицама”. Тако је Омладина, располажући могућношћу да помаже своје присталице а да кажњава противнике, ојачала и успела да сломи сваки отпор уперен против ње и њених настојања. По оцени Мајтењија, влада је према Омладини водила помирљиву и импотентну политику, што је Омладина искористила, па је посејала „неоправдану мржњу према мађарској раси”. „Семеном мржње” захваћени су и српски просветни заводи, у којима, осим скромних изузетака, „делују са њихове стране запослени наставници, који се прикључују свакој демонстрацији, како би кугом расне мржње и непослушношћу према властима заразили своје ученике, са рачуницом да ће они да се прикључе њиховој странци”. У том духу и с тим намерама дељене су стипендије, запошљавани су и отпуштани наставници, па су сви који су желели да осигурају свој материјални опстанак били приморани да подржавају Омладину. Против таквог њеног наступа мађарске власти нису постављале препреке, па није чудо да се њен утицај стално појачавао и ширио.

Мајтењи је нагласио да се Омладина начелно приказује лојалном према круни, али да су њена дела сушта супротност њеним изјавама, да она ради против народног поверења у владу, да понекад отвореном а понекад прикривеном агитацијом руши њен углед, „како би пробудила и упорно одржала мржњу”. По Мајтењијевој оцени, Омладина је успела да заведе народ тако што је „злоупотребила слободну управу над црквеним општинама”. Она је употребила све што је могла да поткопа црквену аутономију и да повреди права круне и државе. На тај начин створила је антагонизам који ће тешко моћи да се преброди док се њени представници не уклоне са својих позиција, одакле су у стању само да руше, јер им „недостаје таленат и воља да делују у позитивном правцу”.

У свом извештају из октобра 1872. године, који је о Омладини упутио мађарском министру унутрашњих послова, Мајтењи је нагласио:

Једно је сигурно, да њихови циљеви нису у складу с влашћу коју тренутно поседују, они шире расну мржњу, недолично се понашају према властима и представницима законитог реда, воде агитацију у штампи, одржавају на редовној основи контакте с побуњеничким елементима из суседне Отоманске царевине, организују демонстрације у знак верности према Милетићу, а поједини чланови њихове радикалне странке били су присутни и на свечаности у Београду [када је проглашено пунолетство кнеза Милана – В. К.];

ово је такво стање које указује на непријатељско деловање које захтева нашу пажњу и контролу, како би заштитили нашу државу од опасности – сва законита – а у појединим случајевима и ванредна средства треба да буду употребљена од стране државе и владе.

У једном од својих извештаја о Омладини, који је написан 8. марта 1873, комесар Андрија Флат посебну пажњу поконио је питању великог нерасположења Срба према Мађарима и Мађарској у пределима бивше Банатске Војне границе. Испитујући узроке тог нерасположења, које се претворило у велику мржњу, Флат је, поред многих других чињеница, указао на улогу српске штампе. Српски листови, као што су *Застава*, *Народ* и *Панчевац* су, по Флатовој оцени, „не само проповедали мржњу против Мађарске, већ су мање-више прикривеним речима наглашавали да је *conditio sine qua non* напретка српске народности уништење Аустроугарске монархије и поништење мађарске нације”. Флат је написао да је у истом правцу наступала и београдска штампа, чиме је Омладина „како у иностранству тако и у отаџбини створила такво непријатељско расположење, да би дошло до устанка ако би било и минималних изгледа за успех”.

Знатно јачање Омладине Флат је приписивао чињеници да су 1868. године донети „несрећни закључци” који су се тicali српске народно-црквене аутономије. Сматрао је да су ти „закључци [а реч је о краљевском рескрипту од 10. августа 1868. године – В. К.] сломили утицај јерархије, а световно свештенство и школе предали у руке Омладини”. Као последица тог чина, тврдио је Флат, „већина световних свештеника и учитеља је пристала уз народносни табор, већ и из разлога како би осигурали свој материјални положај”. С тим у вези Флат је написао:

Сада се већ и народ преко цркве и школе усмерава на националне тежње; бележници и судије су већ стари борци Омладине, а српско становништво је могло да се држи пасивно, али је њихова пасивност сметала Омладини, па су и они стога, како би избегли злостављање и терор Омладине, били принуђени да барем привидно постану омладинци, али због тога су неупотребљиви за мађарску владу, па она данас једва да може да пронађе поверљива лица у војнограничарским пуковима.

Веома су значајне оцене комесара Флата о социјалном и политичком стању и расположењу српског становништва у бившим пределима Војне границе због тога што је Омладина у тим подручјима стекла велики број симпатизера и следбеника. Флат је о томе написао:

Развојачење Војне границе створило је још више незадовољних лица, јер су пензионисани и отпуштени управни официри, као и управни наредници, постали највећи противници мађарског народа, а још су и чиновници код судских и управних власти постали неповерљиви према мађарској влади, јер се плаше да ће због незнања мађарског језика да буду отпуштени. Стога се сада и они у поверљивим круговима на најподлији начин изражавају против мађарске управе. Још су гори управни подофицири који су постали званични подстрекивачи против мађарске владе.

Флат је тврдио да је за мађарску власт велики проблем то што су у бившој Војној граници ангажовани ранији управни официри и ранији судски и управни чиновници, који послују на основу старих немачких а не мађарских закона, „којих нема ни у трговима”. Флат је даље констатовао да у Граници нема ни мађарских симбола, заставе и грба, да су они ту „скоро сасвим непознати”, па је закључио:

Једном речју на подручју три војнограничарска пука и Тителског батаљона не може да се примети ништа што указује на мађарски дух, чак ни привидно, а било би потребно да народ схвати да постоји мађарска влада и да и некадашња Војна граница данас потпада под круну Светог Стефана.

У жељи да стање у бившој Граници измени у корист мађарске државе, да пригуши антимађарске тежње Срба и сузбије утицај Омладине, Флат је предложио бројне мере. Поред оних општег карактера, као што је промена читавог управног и судског апарата власти, осмишљено неговање мађарског језика и мађарске државне идеје, предложио је и конкретне мере које су се тичале Срба и њихове аутономије. О томе је написао:

У погледу школских и црквених ствари потребно је да се уведу интеррегнум, у току којег би заражене црквене општине, школски одбори, као и све митрополитске и епископске скупштине биле суспендоване и у којем би било враћено стање које је владало пре 1868. године. У току тог провизоријума било би потребно да се прочисте управе српске националне имовине како би се она ишчупала из Милетићевих руку. Такође би било добро да се изабере митрополит без сабора помоћу договора епископата и владе, што би касније и Његово Краљевско Височанство потврдило (...) Српски сабор би требало сазвати тек после неколико година, када се страсти мало стишају и када влади буде омогућено да задобије већину. Таквом

сабору требало би да се предоче измењени црквени и школски статuti, како би их размотрили. Док се они коначно не усвоје било би потребно да се обнови утицај г[рчко] ист[очне] јерархије и световног свештенства на народ.

Пошто је, по оцени Флата, значајан утицај на Србе имала штампа, која је, по његовом мишљењу, и створила Омладину, дужност мађарских власти, како је написао, јесте да Омладину помоћу штампе уништи и да припреми терен за једну владину странку. Сматрао је да се то може постићи тако што ће у Панчеву бити основан један лист провладиног опредељења на српском језику.

Флат је био уверен да широм Мађарске колају српски и руски агенти, који заводе народ, па је тражио од председника мађарске владе Јожефа Славија да се томе стане на пут. Био је уверен да успех неће изостати ако се против Срба одмах предузму мере које је предложио, јер, нагласио је, „ту имамо посла са необразованим народом, који високо цени снагу, а његова послушност властима још није у потпуности изгубљена”. Завршавајући свој извештај о стању у којем се налазе Срби у пределима бивше Војне границе, Флат је написао да успех неће изостати ако политичке власти упуте административне чиновнике на добар пут и ако јерархија поврати свој утицај над световним свештенством и учитељима, „а владина штампа надјача своје агитаторске противнике, док би влада сузбила, како из иностранства тако и отаџбине преко агената издајника припремане завере, коначно када сви органи власти буду вршили свој посао, онда је сигурно да ће доћи до промене расположења народа. Поготово ако се њихови национални интереси у законским оквирима узму у обзир”.

Са становишта питања која се тичу Омладине, посебно су значајне завршне речи комесара Андрије Флата. Свој извештај је завршио следећим упозорењем:

Потребно је да се у наведеном правцу што пре предузму захтеване мере, јер Војна граница је вулкан, чија се вајра крије испод њејела, али коју погодан већар може лако да зајали. Висока влада нека то не испустити из вида, а нека и добро размисли, да је револуционарна Војна граница способна да дигне 100.000 добро увежбаних бораца. Ту чињеницу мађарска влада је дужна да узме у обзир ако стварно носи на срцу добробит државе (курзив – В. К.).

Кад имамо у виду мере које су предложили владини комесари, посебно Андрија Флат, да би сузбили Омладину, и кад знамо шта су све предузимале мађарске владе у дуалистичком периоду

да би сузбиле српску народно-црквену аутономију, да би њоме овладале, да би је ставиле под свој строги надзор, да би ослабиле утицај либералног грађанства а ојачале јерархију, у чему су и успеле, можемо закључити да су иницијатори такве политике били владини комесари, а да је Омладина била та која је подстакла мађарске владе да се прихвате поменутих мера. Та чињеница у нашој науци досад није била запажена, а за историју Омладине и српске народно-црквене аутономије је колико занимљива, толико и значајна.

За историју Омладине од посебног значаја су извештаји комесара Андрије Флата о Матици српској написани 20. марта и 2. августа 1875. године, а послати председнику мађарске владе Калману Тиси. На самом почетку извештаја Флат је написао да се у Матици „налази стожер од власти забрањене, али и даље веома активне и добро организоване Омладине”. Она је као „ултра српска демагошка странка” овладала читавом Матицом. „Свим расположивим снагама и вештином” успела је да „преузме управу над њом и њеним фондовима”, па влада не само главним скупштинама Матице већ и њеним књижевним одељењем и управним књижевним одборима. Флат је нагласио да Омладина управља Матицом „у духу непријатељског расположења према мађарској држави и мађарској нацији”, да се њени „политички интереси не налазе у нашој отаџбини или аустро-мађарској држави, већ у панславизму”. Због тога што помоћу Матице Омладина има велики утицај на васпитање младежи и на српску књижевност, и зато што располаже имовином од пола милиона форинти, она по Флатовом виђењу, „може да стекне, и већ је стекла утицај код обичног у политику неупућеног народа”, потребно је да се та установа преуреди „и сабије у оне границе, у којима може да врши своје првобитне циљеве без опасности по мађарске интересе и на тај начин да и даље делује у корист српске нације”.

Будући да Омладина у Матици води главну реч, Флат је изразио бојазан да та политичка скупина може да донесе „такве одлуке које би у јеку источне кризе, – већ и из разлога што помоћу управе тако значајног друштва имају јак утицај на српско становништво, – надаље јер владају српском штампом и књижевношћу, и поседују једну добро уређену штампарију”, могле да доведу „до немира у нашој отаџбини, шта више могле би да изазову и расни рат у јужном делу Монархије”. Док владају нормални односи у Мађарској, нагласио је Флат, „Омладина не сме да започне отворен устанак, али у току кризе, поготово ако дође на ред источно питање”, она би „у садашњим околностима у року од 24 часа била спремна на отворену или тајну акцију”. Ту своју бојазан Флат је поткрепио сопственим сазнањем, па је написао:

Ја сам већ виђао да се из овдашње српске националне штампаре износе агитаторски списи (...) у критичним временима ко може да гарантује да српска књижевност под Матичиним утицајем неће да се окрене против Мађарске, као што се то догодило 1848. године.

Према подацима које је сакупио комесар Флат, Матица српска је 1875. године имала укупно 489 чланова. Међу тим члановима било је 64 адвоката, 14 доктора медицине, 29 учитеља и наставника, 28 свештеника, 81 чиновник, писац и ученик, 5 инжењера, 4 официра, 160 трговаца, 18 занатлија, 74 велепоседника и других приватних лица. Сви они, осим 45 чланова, припадали су Омладини, или су је подржавали. На челу тог повећег броја интелектуалаца, по Флатовом сведочењу, налазили су се као вође „барјактари српске демагогије, који су се у говорима и списима изјашњавали као противници Мађарске”. У овако критичним временима, а реч је о почетку августа 1875, нагласио је Флат, та позамашна група српских интелектуалаца била би у стању да претвори Матицу „у центар агитације, која би могла да постане опасна по мађарску државну идеју и по саму државу”.

Флат је написао да је намера Омладине „да уништи мађарску државу и да на њеним рушевинама створи једну јужнословенску државу”. Уз то, њима је жеља „да утичу како у црквама тако и у школама на српске елементе како би се они одвојили од мађарске нације”. Намера им је да помоћу „одличних српских стипендија васпитавају апостоле, који би помоћу доступних финансијских средстава ширили њихов утицај на све слојеве друштва, свакодневно га јачајући и на тај начин приволели целу српску нацију за своје циљеве, а тероризмом потисли све противнике; једноставно речено, намера им је да се прикажу за најљуће противнике мађарске државне идеје”.

После свих ових оцена о снази Омладине, њеним жељама и циљевима, њеном односу према мађарској државној идеји и Мађарској држави, али и опасности које она може да изазове, Флат је написао:

Споразуму са оваквим расистичким политичарима могла би да тежи само она влада која би се налазила на идеалистичкој основи без додира са стварношћу; *ипак једна влада која жели да служи држави треба да делује у правцу пошитоног уништења сјоменуће сџранке*, јер иначе не би могла да осигура благостање државе и нације (курзив – В. К.).

С намером да коначно уништи Омладину и онемогући њено деловање посредством Матице српске, Флат је предложио пред-

седнику владе Калману Тиси да се седиште те српске установе пренесе у Будимпешту. Тиме би, написао је он, Омладини била изречена „смртна пресуда”. Тада би се појавили „нови водећи елементи, који не би представљали демагоге, већ наше српске суграђане пореклом из угледних слојева, који ни по свом положају, ни по сопственом образовању а ни по моралном држању не стоје на страни Омладине, и који заиста имају само жељу да помоћу одличних средстава српских фондова раде на просвећивању српске нације, а не да као агитатори делују против мађарске владе. Већ после неколико година би се видела промена осећања српског народа према мађарској раси и држави, јер би предводници Омладине остављени не само без финансијских средстава, већ и без књижевног и политичког утицаја, постали обичне варалице, које не би престале своје идеје да износе пред народ, али им нико не би веровао, а чак би и њихов тероризам, који је сада уочљив код свих народних слојева, остао без утицаја”. Да би Омладина постала сасвим безопасна, закључио је Флат, „није довољно да се уништи неколико њихових достигнућа, која су успели да изнуде од владе, како у погледу црквених питања тако и на подручју школства, него и да се устроји за српску нацију таква организација која не би била само у складу с домаћим законима, већ би једном заувек спречавала било какве штетне намере према мађарској државној идеји”.

Флат је предложио многе мере којима би се Матица српска истргла из руку Омладине и ставила под строги надзор државе. Уз то, тражио је да мађарски краљевски државни тужилац против Омладине покрене судски поступак, под оптужбом да она делује против државе.

Највиши државни органи мађарских власти предузели су против Омладине низ мера. Већ почетком јула 1876. председник владе Калман Тиса тражио је од Флата да „из виших државних интереса (...) дође до још већег броја сигурних података о антидржавним махинацијама и делатностима које присталице Омладине спроводе током дугог раздобља, а нарочито у последње време, под руководством и упутствима Светозара Милетића...” Посебно је био заинтересован за податке који су се односили на Омладину и њено ангажовање на пружању помоћи устаницима и избеглицима из Босне и Херцеговине, на уписивање српског државног зајма, „као и на врбовање [добровољаца – В. К.], макар и тајним путем, у корист Кнежевине Србије”, али и на везе Омладине са српским агитаторима. Колико му је било стало до тих података види се по томе што је нагласио да је спреман, „у сразмери са постигнутим резултатима”, да новчано награди особе од којих би били добијени поуздани подаци.

Саопштени подаци потврђују да Омладина, и кад је била забрањена, кад је нестала као политичка организација, још читаву деценију није сишла с политичке сцене. Задавала је велике проблеме мађарским властима, које су од ње зазирале и покушавале да нађу најподесније начине да је униште. Омладина је постала појам, и у седмој и осмој деценији XIX века ушла је у политичку и дипломатску терминологију. Све радикалније политичке покрете Срба, који су имали ослободилачке намере, аустроугарска дипломатија приписивала је Омладини. Омладина је постала синоним за све националноослободилачке тежње Срба. При томе, сам назив Омладина у текстовима писаним на немачком, мађарском, француском и руском језику коришћен је у изворном облику, без преводњења. То је несумњив доказ о њеном значају. Она је имала велики „утицај на готово све токове развоја у животу српског народа, на подручјима просвете и културе, религије и науке, књижевности и уметности, а изнад свега на покретање људи у националноослободилачком деловању”. Акцијама и циљевима Омладине надахњивали су се чак и национални прегаоци Бугарске, Чешке и других словенских и несловенских народа. Од Омладине и њених намера зазирали су Аустроугарска, Турска, Србија, па и Русија.*

* Беседа изговорена на Свечаној седници Матице српске, у Новом Саду, 16. фебруара 2016. године.